

PALEMONO LEGENDOS PERIFERINIS TURINYS: BOSPORO PALEMONAS

Gintaras Beresnevičius

GRAIKŲ KOLONIZACIJOS PRADŽIA PONTE

Graikai kolonijas kūrė dėl įvairių priežasčių – gyventojų pertekliaus, socialinių neramumų, politinių aplinkybių, siekdami plėsti miesto-metropolijos įtaką, dėl prekybinių sumetimų. Plaukta dažniausiai laivais; miestas, išsiunčiantis kolonistus, iš savo piliečių skirdavo kolonijos vadą, vadinamąjį oikistą, arba jį rinkdavo patys kolonistai. Jo pareigos – išdalyti kolonijos žemes, vadovauti kuriant kolonijos konstituciją, kuri vėliau pagal aplinkybes galėjo būti keičiama. Jei koloniją steigdavo grupuotė, pralaimėjusi metropolijoje per vykusią kovą ar pilietinį karą, kolonijos steigti vykdavo nugalėtosios pusės piliečiai drauge su šeimomis. Jei kolonija būdavo steigiama valstybiniu mastu, valdžia turėdavo teisę atsirinkti tik tam tikrų socialinių sluoksnių atstovus, arba visi piliečiai traukdavo burtus.

Pirmasis kolonijas ėmėsi kurti Jonijos pakrantėje esantis stambus ir įtakingas Miletas, apskritai pasižymėjęs polinkiu į nuolatinis pilietinius neramumus. 670 m. pr. Kr. Miletas Helesponto (Dardanelų) azinėje pakrantėje įkuria Abido miestą. VII a. pirmoje pusėje Propontidės (Marmuro jūros) pietuose buvo įkurtas Kizikas, vėliau, išitvirtinęs sąsiauriuose, Miletas ėmė skverbtis į visą Pontą (Juodąją jūrą). VII–VI a. pr. Kr. įsikuria kolonijos vakarinėje Ponto pakrantėje – Apolonija, Odesas, Tomai, Istrija, Tira, – visos kolonijos iš Mileto. VI a. pr. Kr. pirmoje pusėje įkuriamą Olbija dešiniajame Bugo upės krante, ties jo intaka į Dniepro-Bugo žiotis.

Miletas kolonizavo ir Kimerų Bosporą (Kerčės sąs.), jo europinę ir azinę dalį (Kerčę ir Tamane). VI a. įkuriamą Feodosiją, Pantikapėja (dab. Kerčė), azinėje Bos-

poro dalyje – Kepai. Netrukus aplink Bosporą išauga gana daug smulkesnių ir stambesnių kolonijų, kurių daugumą kūrė išeiviai iš Jonijos¹.

BOSPORO KONGLOMERATAS. KOLONIJOS VIRTIMO VALSTYBE PRADŽIA

Graikų kolonizacijos laikotarpiu buvo skiriamos dvi naujai įkuriamų gyvenviečių rūšys. Viena buvo skirta „kolonijai apgyvendinti“, iš esmės agrarinio pobūdžio, antra – faktorijos ar emporijos, t. y. prekybinės kolonijos². Pantikapėja, arba Kimerų Bosporas, išsyk įgavo abiejų bruožus – agrarinis pagrindas jungėsi su intensyvia nuo pat miesto įkūrimo vystoma ir ilgais laikotarpiais klestinčia prekyba.

Bosporas, kitaip negu kitos graikų kolonijos, apėmė ne vieną polį, o daugelį; savo klestėjimo metu užėmė dideles teritorijas. Keičiantis riboms, dinastijoms, priklausomybės periodams kaitaliojantis su okupacijų ir vasalinių santykių, Bosporas kaip karalystė ar archontystė išsilaikė gana ilgai – nuo VI a. pr. Kr. iki IV a. po Kr., kai krito nuo klajoklių genčių antpuolių.

Bosporo vardas kilęs nuo sąsiaurio, jungusio Juodąją jūrą su Azovo (dab. Kerčės sąs.). Seniau sąsiauris vadintas Kimerų Bosporu, kurie gyveno apie šį sąsiaurį IX–VIII a. pr. Kr., bet ir vėliau Šiaurės Pajuodjūryje pasirodydavo kimerų ar kimbrų vardais (ar išties kimerai ir kimbrai iš bendros šaknies, nėra iki galo aišku, bet Antikos ir vėlesni autoriai juos sykliais tapatindavo).

Miestui įsikurti, atrodo, teko gauti aplinkinių skitų genčių pritarimą; įtikėtina, kad palankų sprendimą, kaip ir kitų graikų kolonijų, besikuriančių galingų barbarų pašonėse, atveju, lėmė skitų diduomenės ekonominiai

GINTARAS BERESNEVIČIUS (g. 1961) – dr., religijotyrininkas, MA Kultūros, filosofijos ir meno instituto vyr. m. bendradarbis, VU RSTC docentas, „Šiaurės Atėnų“ bendradarbis. Ankstesnius autorius straipsnius šia tema žr. NŽ-A, 2000, Nr. 7–8; 2000, Nr. 11–12.

¹ Gaidukevič, B. A., „Istorija antičnych gorodov Severnogo Pričernomorja“, in: *Antičnyje goroda Severnogo Pričernomorja. Očerki istorii i kultury*, Leningrad, 1986, s. 23–147; 27.

² Aleksandri, O. L., „Nekotoryje voprosy istorii i kultury bosporskogo gosudarstva“, in: *Problemy istorii i kultury Severnogo Pričernomorja v antičnuju epochu*, Moskva, 1991, s. 62–89; 64.

interesai³, be to, karinio pavojaus smulkios faktorijos ar gyvenvietės, kartais net neapjuostos sienomis, nekėlė, – antai iki III a. pr. Kr. Bosporo graikų gyvenvietėse nėra įtvirtinimų⁴. Suprantama, tokia ideali santarvė bemaž niekur netruko amžinai, tačiau po konfliktų dažniausiai vėl būdavo randamas koks nors koegzistavimo principas, nes prekyba ir kontaktai paprastai duodavo naudos abiem pusėm.

Kimerų Bosporo tėvonija – Miletas. Po socialinių neramumų iš Mileto pasitraukė pralaimėjusi pirklių aristokratijos grupė. Tačiau, kaip užsiminėme ir kaip matyti iš vėlesnės Bosporo istorijos, šis pirkliškas pagrindas miesto ir karalystės plėtrai išėjo į naudą. Vėliau Bosporas patraukia eoliečius iš Lesbo salos, kitas smulkesnes graikų grupes, Azijos krante įkuriamas Fanagorijos miestas, pavadintas vieno iš oikistų Fanagoro vardu. Svarbiausiu miestu tampa Pantikapėja, atlikusi ekonominio ir politinio centro vaidmenį. Būtent čia stovėjo pagrindinė Bospore Apolono šventykla, o ir pati Pantikapėja buvo vadinama Kimerų Bosporu, kaip ir šasiauris.

Bosporą supo vietinės gentys. Kerčės pusiasalyje, kaip ir visose Krymo stepėse, viešpatavo karališkieji skitai, Tamanės pusiasalis priklausė sindams, kurie gyveno iki dabartinės Anapos, anksčiau čia stovėjo Gorgipija. Piečiau sindų gyveno toretai, Kubanės žemupyje – dandarijai, šiauriau, prie Azovo, psesai. Kubanės žemupyje ir Meotidės pakrantėse gyvenusios gentys vadinosi bendru vardu – meotais.

Iš pradžių Bosporo poliai susivienijo kaip federacinė sąjunga – simachija; tai įvyko prieš įsitvirtinant Archeanaktidams V a. pr. Kr. aštuntą dešimtmetį, kai, atrodo, neseniai įsteigti graikų poliai susidūrė su skitų ekspansija. Po graikams sėkmingos karo baigties simachija egzistavo toliau, bet jau įgavusi gynybinės sąjungos pobūdį. Kaip vieningas darinys, Bosporas formavosi palengva ir palyginti natūraliai suartėjant gana netolimiems, bendrus interesus ir, matyt, bendras ištakas pripažįstantiems miestams. Suartėjimo pavyzdys iš numizmatikos srities: VI–V a. pr. Kr. sankirtoje Pantikapėja ir Mirmekija išleidžia monetas, vienodas iš vienos pusės, dar vieną tokią emisiją atlieka Apolono šventykla. Formavosi taiki Bosporo polių konfederacija, kuri drauge buvo ir karinė simachija, religinė amfiktionija ir monetarinė sąjunga⁵.

Pirmoji Bosporą valdžiusi dinastija – Archeanaktidai, jos atsiradimas siejamas su kažin kokių dinastijos pradininku Archeanaktu. VI a. pr. Kr. taip vadinosi vienas žymių Mileto magistratų sūnų. Galbūt kuris nors Archeanaktas ir buvo oikistas, t. y. Pantikapėja įkūrusių kolonistų vadas. Iš pradžių valdžia telkėsi ar-

chonto rankose – pastarasis buvo vienas vyriausių miesto magistratų – ir pereidavo iš tėvo sūnui iki gyvos archonto galvos. Apie jokią renkamumą nebuvo nė kalbos; tironas valdydavo drauge su broliais ar sūnumis.

SPARTOKIDŲ VALDYMAS (437 M. PR. KR. – II A. PR. KR. PABAIGA)

438–437 m. pr. Kr. baigiasi Archeanaktidų valdymas. Bosporo valdovu tampa Spartokas, pagal vardą trakas, kitų dinastų vardai buvo arba trakiški, arba graikiški. Įtikėtina, kad spartokidai iškilo perversmo keliu; spėjama, kad arba atėjusi trakų gentis išgalėjo Pantikapėjoje (tačiau ši hipotezė neįrodoma), arba, labiau tikėtina, kad iš trakų samdinių ar kariaunos pačiame Bospore iškilusi grupuotė perėmė valdžią⁶.

Spartokidai vedybų keliu giminiavosi su vietinių genčių diduomene. Įsitvirtinę, tęsdami pirmtakų politiką, jie ėmėsi plėsti Bosporo teritorijas. Ekonomikos pagrindas buvo žemės ūkis, tad reikėjo naujų žemės plotų. Iš pradžių spartokidai paėmė Nimfėja ir pasistengė išsiskirti likviduoti pavojingą konkurentę pašonėje – Feodosiją, turinčią gerą uostą, eksportuojančią grūdus, palaikančią gerus ryšius ir su aplinkinėmis gentimis, ir su Graikijos miestais. Kova buvo nelengva, nes per karą su Bosporu Feodosiją palaikė dar ir Ponto Heraklėja. Satyras I, Bosporo archontas 433–389 m. pr. Kr., nesugebėjo paimiti miesto ir mirė ar žuvo jo apsiausties metu. Tą padaryti pavyko Leukonui I (389–349 m. pr. Kr.), kuris ėmė tituluotis „Bosporo ir Feodosijos archontu“. Toliau buvo plečiamos valdos Azijoje – palei Kubanę ir Azovą. Besipriešinančios gentys numalšinamos. IV a. pajungiama Sindika, stipriai helėnizuota ir valstybės link pažengusių genčių teritorija (galutinai pajungta IV a. pr. Kr. pabaigoje), IV a. pr. Kr. pirmoje pusėje spartokidai pajungia Meotidės gentis tiuretus, dandarijus, psesus. IV a. pr. Kr. pabaigoje Bosporas tampa tais laikais didele valstybe su heterogenišku etnosu. Valstybė laikosi stabiliai, nes Spartokidai sumaniai laviruoja tarp graikų polių ir vietinio barbarų pasaulio⁷, o tarp jų valdinių yra ir vienu, ir kitų.

IV a. pr. Kr. viduryje Bosporas rytuose driekėsi iki dabartinio Novorosijsko. Šiaurėje, apimdamas Kubanės ir jos intakų žemupio bei vidurupio teritorijas ir ten gyvenančias meotų gentis, užgriebė ir šiaurinę Azovo pakrantę. Prie vienos Dono deltos atšakos įkurtas stambus atsparos taškas, dab. Jelizavetskajos stanicos apylinkėse. Per čia į prekybą su Bosporu įtraukiamos ir skitų bei sarmatų gentys. Helėnistiniu laikotarpiu, intakui užakus, tas centras perkeltas šiauriau (Tanajis).

³ Gaidukevič, B. A., *op. cit.*, s. 95.

⁴ Jakovenko, E. V., „Ob etnokulturnoj prinalležnosti naselenija chory Bospora Evropejskogo“, in: *Demografičeskaja situacija v Pričernomorje v period Velikoi Grečeskoj kolonizacii*, Chaltubo, 1979, s. 248–249;

256 ir t.

⁵ Aleksandri, O. L., *op. cit.*, s. 64 ir t.

⁶ Gaidukevič, B. A., *op. cit.*, s. 103.

⁷ Aleksandri, O. L., *op. cit.*, s. 67.

Ekonomika rėmėsi milžinišku grūdų eksportu, antra vieta teko džiovintai žuviai ir gyvulininkystės produktams. Derlingos Pajuodjūrio žemės, Strabono liudijimu, duodavo puikų derlių, vienas pasėtas grūdas atnešdavo 30 (Strabo XI, 2, 4).

Nuo V a. pabaigos svarbiausiu Bosporo užsienio prekybos partneriu tampa Atėnai, po karo su Peloponesu praradę Sicilijos duonos rinką. Atėnų pagrindiniu tiekėju tampa Bosporas. Siekiant šią prekybą atpiginti ir duoną padaryti prieinamesnę, sudaryta prekybos sutartis tarp Atėnų ir Bosporo, pagal kurią duonos eksportas iš Bosporo į Atėnus nebuvo apmokestinamas, o pirkliai, tiekę grūdus Atėnams, Bosporo uostuose būdavo praleidžiami be eilės. Vyravo abipusės Atėnų ir Bosporo privilegijos, nuolaidos, Bosporo valdovams Atėnuose rodyta didžiulė pagarba, keistasi dovanomis. Atėnų akropolyje ir agoroje Bosporo valdovams statytos skulptūros; Leukonui I ir jo palikuonims suteiktos Atėnų piliečių teisės. 347–346 m. pr. Kr. Leukono sūnūs Spartokas, Perisadas ir Apolonijus Atėnų liaudies susirinkimo potvarkiu buvo vainikuoti auksiniais vainikais. Iš Atėnų bosporėnai prašydavo ir gaudavo patyrusių jūrininkų.

Bosporas ir pats buvo nemaža rinkla – pramonės dirbiniams, prabangos prekėms, audiniams, vynams, alyvai, keramikai. Specialistai į Bosporą keldavosi iš Mažosios Azijos bei Graikijos – amatininkams čia atsiverdavo didžiulės galimybės.

Žemė, išskyrus priklausiusią polių gyventojams, buvo Bosporo valdovų nuosavybė. Ji būdavo dalijama ir pasižymėjusiems, ir didžiūnams, ir imigrantams, pastarieji ją gaudavo kleruchų teisėmis, t. y. privalėdavo atlikti karinę tarnybą. Žinoma, dirbo ir vergai. Bosporo turtai plaukė ir iš duoklių, kurias Bosporui mokėjo pavaldžios meotų gentys Pakubanėje, Tamanėje ir Kerčėje, o kiti žemdirbiai už teisę naudotis valdovo žeme atsiskaitydavo produkcijos dalimi.

Aplink polių 7–10 km spinduliu driekėsi miesto gyventojams priklausantys žemės plotai, tačiau daugiausia žemės ūkio produkcijos gamindavo vietinės gentys, dirbdavusios karaliui ar valstybei priklausančią žemę. Laikei bėgant Bosporą supė klajokliai sėslėjo ir ėmė daugiau užsiimti žemdirbyste. Būta įvairių žemės dirbimo ir priklausymo formų, ją dirbo ir laisvi, ir priklausomi žemdirbiai, buvo tiek didelės latifundijos, tiek maži sklypai, o nuo I a. po Kr., matyt, dėl dažnų išorės neramumų, didelių žemės sklypų atsirado netgi pačiuose poliuose, miesto ribose.

Valdant pirmiesiems spartokidams, po karaliaus-archonto mirties valdžią paveldėdavo vyriausias sūnus, o jaunesnieji tapdavo bendravaldžiais. Spartokidų valdymo forma buvo tironija, bet laikėsi 300 metų – graikiškais mastais neįtikėtina ilgai – ir buvo lyginama su tokiais pozityvios tironijos pavyzdžiais kaip Hierono tironija Sicilijoje ar Kipselidų Korinte. Beje, Bosporo

miestuose dažnai išlikdavo ir polio struktūros elementų, antai liaudies susirinkimai, kurie natūraliai sugyvendavo su realia tironija.

IV–III a. pr. Kr. sandūroje Bosporo valdovai ima vadintis jau nebe archontais, o karaliais. Tą pastebime iš jų įrašų, monetų ir nepriklausomų šaltinių – 286 m. pr. Kr. Atėnų dekrete Spartokas III vadinamas karaliumi.

IV–II a. pr. Kr. sankirtoje Bospore įvyksta kažin kokių pokyčių. 370 m. pr. Kr. imti kaldinti auksiniai Bosporo staterai, o apie 300 m. pr. Kr. jų leidimas baigiasi. Tuo pat metu liautasi kaldinti ir sidabrinės monetas, liko varinės, ir, be to, vis naujesnės laidos to paties nominalo monetos sverdavo vis mažiau. Tik III a. pr. Kr. antroje pusėje atnaujinamas sidabrinių monetų kaldinimas, o nuo III a. pr. Kr. pabaigos vėl pasirodo Bizantijoje kaldintos auksinės Bosporo monetas.

Nuosmukio priežastys tikriausiai slypėjo ekonomikoje. Visų pirma atsirado naujos pigių grūdų rinkos Ptolemėjų Egipte, o Atėnai prarado centrinę reikšmę; bosporėnai sukosi, patys spausdami vietinį vyną (parduoti skitams), darydami keramikos dirbinius, užsiimdami vietiniais amatais.

Atsigaunama maždaug šimtmečiui, bet II a. pr. Kr. išryškėja naujas ekonomikos nuosmukis, kurį sąlygoja jau nebe ekonominės priežastys. Kryme susiformuoja skitų valstybė. Skitai, sarmatų spaudžiami, puola ir Chersonesą, ir Bosporą. Iškilus mirtinam pavojui, Chersonesas kreipiasi į Ponto karalių Mitridatą VI Eupatorą. Šis pasiunčia Diofantą su ekspedicija į Šiaurės Pajuodjūrį; apie pagalbos sąlygas Diofantas derasi ir su Bosporo karaliumi Perisadu V. Antroji ekspedicija sumuša skitus ir Perisadas, aplinkybių verčiamas, Mitridatui patiki valdyti Bosporą. Diofantui tebesiderant Pantikapėje, 107 m. pr. Kr., vadovaujami Saumako, europinėje Bosporo dalyje sukyla skitų vergai. Sukilėliai nužudo Perisadą, Diofantas laivu pabėga į Chersonesą. Iš Ponto po pusmečio vėl Diofanto vadovaujama ekspedicija siunčiama į Krymą; ją sudaro ir karo laivynas, ir reguliarioji sausumos kariuomenė. Diofantas nugalai, Saumakas paimamas nelaisvėn, išsiunčiamas į Pontą ir ten nubaudžiamas mirties bausme.

Spartokidų dinastija baigiasi sukilimų, karų ir didžiųjų galių interesų susikirtimo lauke. Kitas šimtmetis atneša daugybę karų bei logiškų ir neįtikėtinausių politinių pervartų.

BOSPORAS ROMOS IR MITRIDATO JĖGŲ LAUKE

Numalšinus sukilimą, visame Šiaurės Pajuodjūryje valdo Mitridato skirti vietininkai, o pats valdovas čia rengiasi priešintis Romos rengiamai ekspansijai į Mažąją Aziją. Mitridato ir Romos kovoje Bosporas Ponto karaliui teikia gyvąją jėgą, žaliavas, grūdus ir t. t. Bosporo

ekonomika vis smunka, auga nepasitenkinimas. Pirmojo Mitridato karo metu Bosporas, nutaikęs palankų momentą, pasiskelbia nepriklausomu, bet 80 m. pr. Kr. Mitridatas vėl susigražina Bosporą ir jį bei kitas Šiaurės Pajudjūrio sritis valdyti paveda savo sūnui Macharui.

Per trečiąjį Mitridato karą 74–63 m. pr. Kr. Roma sutriuškina Mitridatą. Ir šis, 66 m. pr. Kr. patyręs sutriuškinimą Mažojoje Azijoje, per Kaukazo pajūrį bėga į Bosporą. Bosporą valdęs Macharas, laikęs Mitridato pralaimėjimą neišvengiamu, išduoda tėvą ir, pasiskelbęs Romos sąjungininku, iš Bosporo Sinopę apsiutusiam Lukului nusiunčia maisto atsargas, Bospore sukauptas Mitridato kariuomenei. Tačiau Mitridatas nenuleidžia rankų – jis įsitvirtina Pantikapėje, Macharas sprunka į Chersonesą, bet pavejamas ir nužudomas.

Mitridatas aplink Bosporą ima telkti vietines ir šiaurės gentis, rengdamasis pulti Romą iš Pajudjūrio, persikelti per Dunoju, patraukti savo pusėn keltus ir,

kariuomenė. Mitridato sūnus Farnakas, matydamas tragišką tėvo padėtį, perėjo į romėnų pusę ir slapta ėmė kurstyti kariuomenę išdavystei. Kareiviai sukėlė maištą. Mitridatas, matydamas, jog padėtis beviltiška, ir nenorėdamas būti išduotas romėnams, įprašė vieną savo asmens sargybinių, kad tasai jį nužudytų kalaviju.

Žinia apie Mitridato mirtį Romoje sukėlė džiūgavimą. Iš esmės Bosporo ir kitų Pajudjūrio miestų pozicija ir nulėmė Mitridato likimą bei išlaisvino nuo rimtos grėsmės iš šiaurės. Bosporo miestų sukilimas prieš Mitridatą 63 m. pr. Kr. praktiškai reiškė perėjimą į romėnų pusę.

Šiaurės Pajudjūrio kontrolės raktu romėnai pasirinko Bosporą, kurio karalius, pasak Strabono, skyrė romėnui (Strabo VII, 4, 7).

Pirmu karaliumi paskirtas Farnakas, Mitridato sūnus, prisidėjęs prie tėvo žūties. Jis valdė visas Bosporo žemes, išskyrus Fanagoriją. Bosporo protektoratu tapo Chersonesas. Kelių vietinių genčių mėginimus iš-

trukti iš Bosporo valdžios Farnakas numalšino.

Tačiau Romoje prasidėjus pilietiniam karui tarp Cezario ir Pompėjaus, Farnakas nutarė atimti iš romėnų buvusias savo tėvo valdas Mažojoje Azijoje ir kartu atkurti buvusią Mitridato Ponto karalystę. Iš pradžių jis apsupo ir paėmė Fanagoriją. 48 m. pr. Kr. išvykdamas į žygį Mažon Azijon, Bosporo karalystės vietininku paliko savo bendražygį Asandrą. Farnakui pradėjus kovas su romėnais Mažojoje Azijoje, Asandras pasiskelbė savarankišku Bosporo valdovu. Farnakas, Cezario sumuštas prie Zelų, bėgo į Sinopę, kur užsidarė, bet iš apsupusių romėnų išsiderėjo galimybę, atidavęs miestą, palikti jį su nedideliu karių būriu. Farnakas siekė susigražinti valdžią

Bospore; su skuirčių bei sarmatų būriais jis paėmė Fedosiją ir Pantikapėja, tačiau Asandro kontrpuolimas jį sustabdė. Farnakas pralaimėjo, buvo sužeistas ir 47 m. pr. Kr. mirė nuo žaizdų.

Asandras iš Cezario negavo savo valdžios patvirtinimo, kadangi veikė savavališkai. Cezaris siuntė kariauną į Bosporą išvyti Asandrą, tačiau šis iš Pergamo atsiųstą būrį atrėmė, pastarojo ekspedicinio korpuso vadas Mitridatas Pergamietis žuvo mūšyje.

Vidinė padėtis Romoje buvo tokia, kad ne Bosporas

Palemonas arba Publijus Libonas. Radvilų genealoginio medžio fragmentas. XVII a. Krokuvos Czaratoryskių biblioteka

perėjęs Alpes, įsiveržti į Romą. Mitridatas mobilizuoja ir laisvuosius, ir vergus, telkia visus įmanomus rezervas ir vis kelia mokesčius.

Roma tuo metu surengė jūros blokadą ir visiškai sustabdė bet kokią prekybą. Pirkliai ir miestiečiai visų bėdų šaltinį išvelgė Mitridato asmenyje. Kai Mitridatas kariuomenės dalį pasiuntė pasroviui į Fanagoriją, mieste įvyko sukilimas; keli Mitridato sūnūs ir dukros pateko į sukilėlių rankas. Paskui sukilo Nimfėjas, Fedosija ir Chersonesas, ėmė bruzdėti ir pati Mitridato

jai rūpėjo, ir galiausiai Asandras išitvirtino faktiškai, bet, liudydamas nuolankumą romėnams, pasivadino archontu, kaip ir ankstesnieji Bosporo valdovai. Jis veda Farnako dukterį Dinamiją, ir romėnams nelieka nieko kita, tik galiausiai jį pripažinti karaliumi, bet tai bus vėliau, ir Asandras kaip teisėtas karalius valdys iki savo mirties 17 m. pr. Kr., ir valdžia pereis Dinamijai (17–14 m. pr. Kr.), o kol kas Roma sprendžia savo problemas.

Po mūšio prie Akcijaus 31 m. pr. Kr. daugelis Rytų valstybių ir sričių, anksčiau palaikiusių Antonijų, pereina į Oktaviano pusę. Tai lėmė, kad Oktavianas 31–29 m. pr. Kr. užsiėmė Rytų politika. Nesiekdamas užkabinti didžiųjų galybių, pvz., Partijos ar jos interesų srityje esančios Armėnijos, jis vykdė valdžios pertvarką tose teritorijose, anksčiau priklausiusiose Romai ar kur Romos įtakos įtvirtinimas negalėjo sukelti didesnių problemų.

20 m. pr. Kr. pasirašoma taikos sutartis su Partija, ir Armėnija pereina į Romos interesų sritį. Rytinių imperijos sričių valdymas patikėtas Agripai, kuris Rytuose buvo gana mėgiamas; kai kurie romėnų kariniai junginiai pasivadino Agripos vardu, Erodas dvi savo naujų rūmų iškilnių sales pavadina Augusto ir Agripos menėmis. Atstatęs Antedono miestą, Judėjos karalius suteikė jam Agripijaus vardą.

Taikos įtvirtinimas sąlygojo Oktaviano Augusto populiarumą. Daugelyje Rytų miestų (Mile, Nisoje, Mitilėnėje ir kt.) statomi aukurai Augustui. Gali būti, kad panašūs procesai apie 20 m. pr. Kr. pasiekė ir Šiaurės Pajuodjūrį. Dinamija savo įrašė Augustą vadina „Visų žemių ir jūrų valdovu“⁸.

POLEMONAS I, BOSPORO KARALIUS

14 m. pr. Kr., valdant Dinamijai, Mitridato vaikaiti, Farnako dukrai, Bospore prasideda sukilimas. Kązoks Skribonijus, romanizuotas graikas, remdamasis savo tikra ar tariama giminyste su Mitridatu Eupatoriumi (nesantuokinis sūnus) ir imperatoriaus Augusto globa, ima veržtis į Bosporo sostą. Agripa, baimindamasis, kad valdžios kaita Bospore gali neišeiti Romai į naudą, ima kovoti su uzurpatoriumi. Neturėdamas tiesioginėje dispozicijoje pakankamai karinių pajėgų, jis pasistengia pasinaudoti kita galimybe – į sostą pasodinti savo kandidatą ir jo rankomis susidoroti su Skribonijumi. „Mitridato vaikaitis“ Bospore, iš kur ką tik Romai grasė pats Mitridatas, buvo visiškai nepageidautinas, kaip ir visi kiti pretendentai pagal Mitridato liniją. Į Bosporo sostą turėjo teisių ir graikai bei sarmatai, giminingi valdžiusiai dinastijai, Bosporo sostu nuolat domėjosi trakai, visada siekę plėsti savo įtaką į

Rytus. Tačiau po visų Mitridato karų, perbėgimų ir sukilimų reikėjo žmogaus, atitinkančio vietos ir laiko reikalavimus, populiaraus, nesiekiančio atgaivinti Mitridato planų, galinčio apjungti skirtingus visuomenės sluoksnius, palaikyti graikus prieš vietinius, o svarbiausia – ištikimo Romai.

Tokiu asmeniu Agripa pasirenka Polemoną, retorius Zenono sūnų, pagal kilmę – Ponto graiką. Polemonas, pasižymėjęs įvairiuose karuose ir kovojęs keliose pusėse, tuo metu buvo ištikimas romėnų bei imperatoriaus Augusto sąjungininkas ir žymus valdovas, jau turėjęs karvedžio, valdovo ir politikos patirties.

Polemono kilmė ir iškilimas Strabono dėka nėra paslaptis, tačiau dėl daugelio aplinkybių tai virsta papildomų mįslių šaltiniu. Strabonas apie Polemono karjerą užsimena, tačiau ir tais pervartų bei kūrverstom šokinėjančių likimų laikais jis nebuvo eilinė asmenybė. Įdomus jo tėvo asmuo. Strabonas, kalbėdamas apie Laodikėja, kalba, kad ją išpuošė, išplėtė ir svarbiu miestu pavertė Hieronas, liaudžiai palikęs apie 2000 talentų, po to retorius Zenonas ir jo sūnus Polemonas, kuris už savo narsą buvo pakeltas į karališkąją luomą – iš pradžių Antonijaus, po to Cezario Augusto (Strabo XII, VI, 16). Strabonas pamini dar kelias smulkmenas, pvz., Polemonas su Likomedu, kitu karaliumi, paėmęs Ikizario tvirtovę; į pietus nuo Galatijos paminima Ikonijo gyvenvietė, buvusi Polemono valdžioje (Strabo XII, V, 38; XII, VI, 1). Tai rodo Polemono veiklos geografiją, tačiau paties Polemono jaunystė ir giminė lieka uždengta sunkiai perregima skraiste. (Lengvai išivaizduojame, kad jis buvo išsilavinęs, tačiau Zenonas sūnui galėjo duoti tik išsilavinimą, vargu ar eilinis retorius Zenonas galėjo būti turtuolis.) Be to, nuo kada retorikai ar filosofai sugeba lygiai su valdovais funduoti, puošti miestą? Taigi Zenonas kažin ar buvo paprastas retorius, jis turėjo būti turtingas, kilmingas asmuo, tada ir Polemonas – visai ne žmogus „iš gatvės“, stebuklingai susiklosčius aplinkybėms tapęs karaliumi. Atrodo, Polemonas bus priklausęs kuriai nors Mažosios Azijos valstybių karališkajai linijai. Galbūt Kilikijos, nes tokių užuominų istorikai yra radę. Kita galimybė – Zenonas fundatoriumi tapo jau Polemonui karaliaujant.

Straboniškąją Polemono kilmės versiją netiesiogiai patvirtina vardų seka. Pasak Strabono, filosofas Polemonas († 273 m. pr. Kr.) buvo Atėnų filosofo Zenono mokytojas; nieko nuostabaus, kad (gal atėniečio Zenono filosofinei mokyklai artimas) retorius Zenonas savo sūnų pavadina Polemono vardu. Tai galėjo būti ir giliau siekianti retorių/filosofų šeimos tradicija – vienas iš Polemono I sūnų buvo vardu Zenonas – žinoma, senelio garbei, kitas – Polemonas – tėvo; bet ta tradicija giminėje galėjo tęstis kelis šimtmečius – šeimoje kaitalioji Polemono ir Zenono vardai. Pakankamai pagrįstai galime spėti, kuriai mokyklai priklausė Polemono tėvas – vei-

⁸ Golubcova, E. S., *Severnoje Pričernomorje i Rim na rubeže našej ery*, Moskva, 1951, s. 85–86.

kiausiai paties „tikrojo“, „pirmojo“ Zenono Eléjėčio (490–430 m. pr. Kr.), Parmenido mokinio, tu pačių žymiųjų Zenono aporijų autoriaus, Antikoje laikyto dialektikos pagrindėju. Tad retorius Zenonas iš Laodikėjos tikriausiai priklausė tai pačiai Zenono įkurtai dialektikos mokyklai. Tačiau kvalifikavę Zenoną kaip filosofą, vis vien nerandame jokio Polemono iškilimo politinio užnugario. Veikiausiai pripažintina, kad jis priklausė šalutinei kurios nors dinastijos šakai ir gal turėjo paveldimų valdų Kilikijoje ar Ponte, tik, žinia, ne tokio masto, kokias jis igijo pilietinių karų metu ir vėliau užkariavo pats.

Dar apie 36 m. pr. Kr. Antonijus Polemonui, Kilikijos dinastui, suteikia Ponto valstybę⁹ už šio pagalbą kare su partais. Polemonas gauna Romos pilietybę su visomis jos teikiamomis teisėmis.

Tuo metu monetose Polemonas kaldinasi savo vardą – M. Antonijus Polemonas, be abejo, kiek pasiskolintą iš imperatoriaus. Monetose, leistose jau po 36 m. pr. Kr., matome kitą užrašą – Karalius Polemonas.

Antonijus, toliau vykdydamas savo politiką – remtis aristokratiniais Rytų sluoksniais, savo dukrą Antoniją išleidžia už turtingo graiko Pitodoro iš Tralų. Antonijos ir Pitodoro duktė Pitodoridė vėliau taps Polemono žmona. Antonijaus ir Oktaviano karų metu Polemonas – vienas stipriausių Rytų valdovų, kuriais remiasi Antonijus. Šiam pralaimėjus prie Akcijaus, Polemonas pereina į Oktaviano pusę, ir taip diplomatiškai, kad jam lieka visos Antonijaus jam perleistos valdos (Ponto provincija ir Mažoji Armėnija). Vėliau Polemonas buvo ištikimas Augusto šalininkas, vadino jį dievu, dievybės sūnumi, net neminėdamas savojo karaliaus titulo, kukliai pasivadindamas „Polemonas, Zenono iš Laodikėjos sūnus“.

Polemonas Ponte buvo labai populiarus (Strabo XII, 8, 16). Būtent jam Agripa pavedė surengti ekspediciją į Bosporą, už tai žadėdamas Bosporo karaliaus titulą.

Bosporo gyventojai, ką tik patys susitvarkę su Skribonijumi, priešišškai sutiko Ponto valdovą ir jam teko susikauti su vietinėmis pajėgomis. Agripa negalėjo pasiųsti savo statytiniui romėnų legionų, tačiau surinko iš Azijos uostų laivyną, ir jį sutelkęs Sinopėje, rengėsi plaukti į Bosporą.

Agripos laivynas kėlė realų pavojų, bosporėnai pasidavė ir pripažino Polemoną savo karaliumi.

Šiuos įvykius lakoniškai aprašė Dionas Kasijus (LIV, 24): „Patyręs apie tai [Skribonijaus maištą, – G. B.], Agripa pasiuntė prieš jį Polemoną, karalių, valdžiusį Pontą Kapadokijoje. Polemonas Skribonijaus jau neaptiko gy-

vo, nes bosporėnai anksčiau jį nužudė, patyrę apie jo kėslus. Kai jie Polemonui pasipriešino, bijodami jo valdžios, jis stoji su jais į kovą ir nugalėjo. Kai jie sužinojo apie Agripos žygį, pasidavė Polemonui. Ir Dinamija tapo jo žmona, tikriausiai Augusto sprendimu“.

Taigi Polemonui, siekiant, kad jo valdžia būtų teisėta, tenka vesti Dinamiją, iki Skribonijaus maišto valdžiusią Bosporą ir kaldinusią savo monetas. Vis dėlto Polemonas turi atiduoti duoklę Dinamijai kaip Mitridato palikuonei – kai kuriose jo monetose antroje pusėje iškaltas Pegasas, Mitridato simbolis. Kitų monetų vienoje pusėje regime užrašą „Karalius Polemonas“, kitoje pusėje – Agripa.

Polemonas laviruoja, bet jo padėtis netvirta, o laviravimai bergždi; Dinamiją liaudis laiko tikrąja valdove, karalių karaliaus Mitridato palikuone. Polemonas tevaldo 6 metus (14–8 m. pr. Kr.), ir visas jo valdymo laikotarpis praeina kariaujant ir slopinant maištus. Nepaisant to, jo kaip karvedžio sugebėjimai verti pagarbos. Jis sėkmingai kariauja su Meotidės gentimis, ir – kas palieka amžininkams didžiausią išpūdį – užima ir iki pamatų sugriauna Tanajo miestą Dono žiočių atšakoje.

Regis, kad žygio priežastis buvo ta, kad Tanajis, remdamasis vietiniais gyventojais ir aplinkinėmis gentimis, atsimetė nuo Bosporo.

Tanajis iš pat pradžių buvo įkurtas graikų persikėlėlių iš Bosporo, netoli Dono žiočių, ir, atrodo, buvo gavęs emporijos statusą, siekiant pagyvinti prekybą su Dono pakrantėse gyvenusiais skitais ir sarmatais. Archeologiniai duomenys liudytų, kad miestas įkurtas III a. pr. Kr. pradžioje. Tai helėnistinis, gana savarankiško miesto egzistavimo laikotarpis, klestėjimo metas, pasibaigęs, kai 8 m. pr. Kr. jį paima ir sutriuškina Polemonas (Strabo XI, II, 3). Sutriuškimo būta tokio totalaus, kad miestą atstatyti tapo įmanoma tik I ar II a. po Kr. arba kitoje vietoje. Bet kuriuo atveju miesto istorija aiškiai skiriasi „iki Polemono“ ir „po Polemono“¹⁰. Tai buvo ir jėgos demonstravimas, ir konkurento pašalinimas, nes Tanajis buvo bendras Azijos ir Europos klajoklių prekybos centras su graikų poliais, kurio funkcija siekė užvaldyti Bosporas. O tyrinėtojai pastebi, kad nuolat pasireiškiančias Tanajo separatistines tendencijas sėkmingiausiai malšino Farnakas, Asandras, Polemonas¹¹. Tą separatizmą, viena vertus, skatino tikrai didžiulė prekybinė apyvarta ir, reikia manyti, pakankama turtų sankaupa; antra, tanajiečiai, tyrinėtojų nuomone, buvo susimaišę ir solidarūs su vietiniais gyventojais, ne taip, kaip kituose poliuose, kur graikus ir barbarus

⁹ Dėl pačios „valstybės“ apimties ir kas tuo žodžiu numanyta, gali kilti abejonių, nes Pontas viena reiškė Mitridato laikais, kita – kai jis tapo Romos provincija, trečia – kai jis buvo eilinė valstybė Mažajoje Azijoje. Bet kuriuo atveju veikiausiai tai buvo dalis – matyt, ta, kuri vėliau buvo pavadinta Polemono Pontu (15 m. pr. Kr.) (Latyšev, V. V., *Gontika. Izbornik naučnych i kritičeskich statei po istorii, archeolo-*

gii, geografii i epigrafiki Skifii i Kavkaza i grečeskich kolonij na pobe-režjach Černogo moria, Sankt-Peterburg, 1909, s. 100).

¹⁰ Šelov, D. B., „Tanais – ellinističeskij gorod“, in: *Vestnik drevnej istorii*, Moskva, 1989, t. 3, s. 47–54; 47–48.

¹¹ *Ibid.*, s. 48.

tuose pačiuose poliuose bent jau pirmaisiais kolonizacijos amžiais skyrė nemenki kultūriniai ir socialiniai barjerai (išskyrus helėnizuotą gentinę diduomenę); be to, aplink Tanajį dėl įtakos miestui nuolat kovėsi graikai, aplinkinės gentys, meotai¹². Taigi Tanajo separatizmas skatino ir jo paties pajėgumas, ir čia besikertančių interesų gausa, leidžianti politiškai laviruoti tarp galių ir igr̃yti politinio subjekto statusą. Taigi Polemonas Tanajį iki pamatų sugriovė ne dėl beprasmišio žiaurumo, o tiesiog perkirto niekaip neatmezgamą Gordijaus mazgą.

Strabonas apie tai liudija gana iškalbingai: „Upėje ir ežere yra to paties vardo miestas Tanajis, įkurtas Bosporą valdžiusių graikų. Neseniai jį sugriovė karalius Polemonas. Viena vertus, tai buvo bendras Azijos ir Europos klajoklių centras, kita vertus – atvykstančių laivais į ežerą iš Bosporo. Pirmieji atgabena vergus, odas ir kitus daiktus, kuriuos galima aptikti pas klajoklius, antrieji mainais pristato drabužius, vyną ir visus kitus kultūringo apsiėjimo dalykus“ (Strabo XI, II, 3). Apskritai Tanajo sunaikinimas turėjo reikšmės visai prekybai Donu ir jo pakrantės gentims – Strabono liudijimu, Tanajo upe, t. y. Donu, aukštyn plaukti sunku dėl maisto stokos ir šalčių, be to, vietiniai klajokliai uždare visus praėjimus į šalies vidų ir užvėrė visus laivybai tinkamus vandenius, jie vengia bendravimo su aplinkinėmis gentimis bei graikais (Strabo XI, II, 2). Tad po Tanajo sugriovimo Padonės gentys, norinčios toliau bendrauti su graikų pasauliu, privalėjo rinktis Bosporą ir jo polių.

Polemonas strategiškai siekė pajungti gentis, gyvenančias Meotidės pakrantėse. Jis valdė Šiaurinį ir Pietinį Pontą, ir sujungti teritorijas į vieną galėjo per rytinio Ponto pakraščio užkariavimą. Iš esmės jis kūrė valstybę, galinčią prilygti Mitridato valdytomis teritorijoms ir jau tikrai realiai pranoko Farnaką. Bent jau todėl, kad jam priklausė svarbi rytinio Pajuodjūrio dalis – Kolchidė, kuri, žlugus Mitridato valstybei, atiteko Polemonui (Strabo XI, II, 18). Dar pridėkime ilgą laiką nepriklausomą Chersonesą, kuriame po ilgų kovų Bosporo karalius Asandras įtaisė savo statytinį, bet procesą baigė Agripa, 14 m. pr. Kr. iš Sinopės perdavęs Chersoneso valdymą Bosporui, ir Polemonas, galutinai ir realiai pajungęs Chersonesą¹³.

Trumpas Polemono valdymas ir pavaldinių antipatija buvo atvirksčiai proporcingas jo pasiekimams, karalystės dydžiui ir juolab planams. Bosporas nebuvo nei Romos provincija, nei vasalinė valstybė. Polemonas, aiškiai ir tvirtai palaikydamas Romą, Bosporo savito savarankiškumo nė negalvojo naikinti ar mažinti. Tai buvo Romai sąjunginiška ir draugiška valstybė, bet ne vasalė, nes Romos kariuomenei Bosporas žmonių neteikė, o Bospore Romos legionai Polemono laikais nestovėjo.

Po Dinamijos mirties (pagal kai kurias versijas ji tik nusišalino nuo valdymo reikalų ir grįžo vėliau) Pole-

monas apie 12 m. pr. Kr. antrą kartą vedė Pitodoridę, Antonijaus vaikaitę, su kuria susilaukė dviejų sūnų ir dukros. Polemonui žuvus, vaikai tebebuvo mažamečiai ir apie sosto paveldėjimą negalėjo būti jokios kalbos, juolab kad Polemonas buvo laikomas jėga primestu romėnų statytiniu. Bet kokių atveju per antrąsias vedības Polemonas įėjo į Romos valdantįjį klaną, Tiberijų-Julijų giminę.

Atrodo, kad prieš Polemoną buvo labai nusistatę vietiniai gyventojai meotai, o jų gentis aspurgai tą pademonstravo praktiškai. Strabonas, „Geografijoje“ varddamas meotų gentis (joms priskiriami ir Europoje, ir Azijoje gyvenantys), aprašo ir Polemono žūtį aplinkybės: „Meotams priklauso patys sindai ir dandarijai, toreatai, agrai ir arechai, taip pat tarpetai, obidiakenai, sitakenai, doskai ir kai kurie kiti. Jiems priskiriami ir aspurgai, gyvenantys 500 stadijų plote tarp Fanagorijos ir Gorgipijos. Kai karalius Polemonas, užpuolęs juos draugystės sutarties sudarymo dingtimi, vis dėlto nesugebėjo paslėpti savo užmačių, jie pergudravo jį ir, paėmę į nelaisvę, nužudė“ (Strabo XI, II, 11). Matome Polemono veržimosi kryptį – link Pietų Pajuodjūrio, kur prasideda jo valdos, Ponto provincija, Mažoji Armėnija, Kolchidė. Mastai milžiniški, ir neatrodo, kad Polemonas buvo toli nuo realaus savo planų įgyvendinimo. Beje, Strabonas ten pat pažymi, kad taip daugiausia nukariavę Bosporo karaliai – Farnakas, Asandras ir Polemonas. Ši trijulė apskritai išsiskiria iš visų Bosporo archontų ir karalių grandinės. Vis dėlto Polemonas, valdęs Juodosios jūros šiaurę, pietryčius, pietus ir t. t., buvo Bosporo galybės išikūnijimas. Tai buvo Bosporo istorijos ir teritorijos viršukalnė – tik jau po romėnų erelio ženklų, o Polemonas, užuot buvęs bosporėnų garbustomas bent už kovas Meotidės apylinkėse ir Tanajo sutriuškinimą, nebuvo mėgiamas ir galų gale buvo nužudytas vasalinių genčių teritorijose.

Neatrodo, kad palankumo jis būtų susilaukęs iš Dinamijos, kuri, būdama tiesioginė Mitridato Eupatoriaus palikuonė, idant išsaugotų Bosporą sau ir savo aplinkai, turėjo ištekėti už pikčiausio Mitridato dinastijos priešų – romėnų statytinio. Ši neapykanta, kaip matysime, atsilieps po Polemono I žūtį praėjus kone pusšimčiui metų – valdant Kaligulai.

BOSPORAS NUO POLEMONO I IKI POLEMONO II

Po Polemono mirties ir erų sankirtoje ryšiai tarp Bosporo ir Romos nutrūksta, iš dalies tai lemia Romos problemos kituose imperijos pakraščiuose (Varo legionų sutriuškinimas Germanijoje, sukilimai Padunojuje), tačiau

¹² Knipovič, T. N., *Tanais*, Moskva–Leningrad, 1949, s. 98–101.

¹³ Golubcova, E. S., *op. cit.*, s. 95–98.

Romos šešėlis jaučiamas – po Polemono viešpatavę Bosporo valdovai titulavosi archontais, o ne karaliais, kadangi šį titulą galėjo suteikti tik imperatorius. Tuo Romai gal norėta parodyti, kad Polemono nužudymas niekaip nepakeitė draugiškų Bosporo santykių su Roma, kad uzurpatorius – ne maištininkas, o nuolankus Romos draugas ir bičiulis, nedrįstantis priimti tik Romos jurisdikcijai priklausančių karališkų regalijų.

Po Polemono nužudymo Bosporo istorijoje – tamsus periodas. Duomenys dažniausiai imami iš numizmatikos srities, tačiau Bosporo archontai ir karaliai auksines monetas kaldina nenurodydami savo vardo, tik monogramas, kurios nėra lengvai iššifruojamos. Bet kuriuo atveju monogramų rūšys keturios, o vienoje pusėje visada kaldinamas valdančiojo Romos imperatoriaus profilis.

Vis dėlto nustatoma apytikslė eilė būtų tokia: pirmasis po Polemono, galimas dalykas, uzurpatorius, inicijavęs paties Polemono nužudymą, valdantis 8 m. pr. Kr. – 7 m. po Kr. Jo monograma – savotiški „žirgeliai“, tai gali būti Asandrochas, gal aspurgiečių vadas, užėmęs sostą, gal vyresnysis Asandro brolis. 8–9 m. po Kr. valdo Asandrocho sūnus Asandras, 10–36 m. – Aspurgas, kuris 13 metų gauna iš romėnų karaliaus titulą, ir nuo tada pasivadina Reskuporidu I, nors apskritai visa eilė tamsi; gali būti, kad čia kur nors įsiterpia „prisikėlusis“ Dinamija (gal pirmuoju periodu po Polemono nužudymo), tad nors žinomos keturios monogramos, valdovai gali būti ir trys (archonto titulą karališkuoju pakeitęs Aspurgas galėjo pakeisti ir monogramą)¹⁴.

Polemono palikuonys negauna Bosporo sosto, tačiau apskritai negalima sakyti, kad Polemonidai įsitaisę prastai ar Romos administracijos bei imperatorių užmiršti. Be to, Pitodoridė paveldi didelius Mažosios Azijos ir rytinio Pajuodjūrio plotus.

Strabonas praneša, kad po Polemono mirties jo žmona Pitodoridė valdė Kolchidę, viešpatavo Trapezundo miestui ir Farnakijai bei aukščiau esančioms barbarų sritims (Strabo XI, II, 18). Kitur Strabonas apie Pitodoridę ir jos bei Polemono palikuonis pasakoja smulkiau: „Tibarenius ir chaldėjus iki Kolchidės, Farnakijos ir Trapezundo valdo Pitodoridė, išmintinga moteris, sugebanti vadovauti valstybiniam reikalams. Ji – Pitodoro iš Tralų duktė. Ištekėjusi už Polemono, ji kurį laiką buvo jo bendravaldė; po vyro žūties vadinamųjų aspurgiečių šalyje [viena iš barbarų genčių, gyvenančių netoli Sindikos, – G. B.] ji paveldėjo jo valdžią. Nuo Polemono ji susilaukė dviejų sūnų ir dukros. Pastaroji ištekėjo už sapėjiečio [odrisų karaliaus] Kočio, po to, kai Kotis buvo išdavikiškai nužudytas, ji liko našlė su vaikais, kurių nuo jo susilaukė. Vyriausias sūnus dabar valdo šalį [Trakiją]. O dėl Pitodoridės sūnų, tai vienas jų padeda motinai valdyti kaip privatus asmuo [Polemonas II], kitas ne per seniausiai tapo Didžiosios Armėnijos karaliumi

[Zenonas]. Pati Pitodoridė ištekėjo už Archelajaus ir gyveno su juo iki mirties [17 m.]. Dabar ji našlė, valdo aukščiau minėtas ir dar kultūringesnes sritis“ (Strabo XII, III, 29).

Čia reikia kelių paaiškinimų. Strabono prabėgomis paminėta Polemono ir Pitodoridės dukra – labai svarbi asmenybė, Antonija Trifena, ištekėjusi už Trakijos karaliaus Rimitalko sūnaus Kočio, ir būtent jiems gimė Polemonas II, klaidingai tapatintas su antruoju prie Pitodoridės paminėtu Polemonu I sūnumi, tikriausiai irgi Polemonu (Polemonu-Zenonu; Polemonidų giminėje vardai keičia ir papildo vienas kita), tačiau Polemonu II, vėlesniu Bosporo karaliumi, tapo ne Polemono sūnus Polemonas, o Polemono I vaikaitis Polemonas II, Antonijos Trifenos ir Kočio sūnus, kurio brolis tapo Trakijos karaliumi.

Tad Polemonidai dinastiškai susieja Trakiją ir Bosporą. Tai buvo nuo seno vykusiu procesų rezultatas. Trakų dinastijos ir trakų kariai Bosporo karalystėje amžininkų buvo suprantami kaip visai natūralūs istoriniai reiškiniai (Spartokidų dinastija, trakiški kai kurių karalių vardai – antai Rimetalkas, Kotis).

Zenonas ima valdyti Armėniją, kai Tiberijus, pertvaręs savo santykius su Rytai, užsiima ir Armėnija; kai krito Armėnijos karalius Vononas, imperijai Rytuose atstovavęs Germanikas su proromėniškai nusiteikusių sluoksnių parama Armėnijoje pasodino Polemono I sūnų Zenoną, kuris Armėnijoje tapo karaliumi Artaksijumi († 36 m. po Kr.)¹⁵.

Neaiškus Polemono sūnaus, spėtina, irgi Polemono, likimas – jį Strabonas ir, beje, Dionas Kasijus mini kaip „Polemoną II“, laikinai padedantį valdyti kaip privatų asmenį, bet tai apsirikimas, nes Bospore vyko kiti dinastiniai ir politiniai procesai, į kuriuos Pitodoridės „dvaras“ nesikišo. Polemonas buvo gavęs tiesioginį tėvo palikimą – Polemono Pontą ar, kita galimybė, kaip galima spėti, dinastijai priklausančią Kilikijos dalį, kaip vėliau buvo pasiūlyta Polemonui II.

Polemono sūnaus atstumtumą nuo reikalų galima būtų paaiškinti jaunu amžiumi – jis juk padeda tvarkyti valstybės reikalus, tačiau keista, kad neužsimenama, kad jis yra tegu ir nominalus ar būsimas valdovas, – viskas sutelkta Pitodoridės rankose. „Gal Pitodoridė jį laikė visų savo valdomų teritorijų paveldėtoju ir tiesiog mokė valdymo gudrybių, kol kas neduodama nieko į rankas. Tačiau kaip tada su jos antruoju sutuoktiniu Archelajumi ir eventualia jo gimine bei aplinka, kuri irgi gali pretenduoti į Pitodoridės kraitį – ar nebus čia Polemono sūnus nemylimo sūnaus vietoje? Polemonas žuvo 8 m. pr. Kr., Strabonas rašo apie tą laiką po 17 m. po

¹⁴ *Ibid.*, s. 113–117.

¹⁵ Mommsen, Th., *Römische Geschichte*, Bd. 5, Berlin, 1921, 9 Aufl., S. 375–376.

Kr., kai Archelajus jau miręs. Tad antrasis Polemono sūnus gana suaugęs, kad imtų valdyti, vesti gerą partiją etc. Buvo bent jau pakankamai suaugęs, kad „padėtų valdyti“. Tad „privataus asmens“ statusas mums lieka neaiškus. Strabonas nei Pitodoridės, nei Polemono paveldėtoju jo nevadina.

Baigiant apie Pitodoridę, labai tinka paminėti jos ir jos aplinkos paveikslą, su gana įdomia simpatija nupieštą Strabono (Polemonui jokios simpatijos jis neįtę): „Pitodoridė valdo Ponto sritį, vadinamą Fanarėja, taip pat Zelitidę ir Megalopolitidę. Valdo ir Kabirų miestą, kurį Pompėjus pavertė miestu, pavadinęs Diospoliu (Dzeuso miestu), Pitodoridė dar labiau jį išpuošė ir pervadino Sebasta, *lot. Augusta*, kuri tapo jos sostine. Mieste stovi Meno šventykla, vadinama farnakietiška, Amerijos vietovė, su daugybe šventyklos vergų ir šventuoju sklypu, kurio visos įplaukos priklauso žyniui. Karaliai nepaprastai garbino šią šventyklą ir kalbėdavo vadinamąją karališkąją priesaiką: [Prisiekiui] „Karaliaus laime ir Farnako Menu“ [Menas – Mėnulio dievas, – *G. B.*]. Ši šventykla yra Selenės šventykla, kaip ir pas albanus ir Frigijoje“, Selenei skirtos ir kitos gretimos šventyklos (Strabo XII, III, 30).

Pitodoridė ir jos aplinka Strabono fragmentuose piešiama kaip iš esmės administravimu tebeužsiimanti, bet nuo didžiosios politikos atitolusi dama, visiškai nedeganti noru keršyti, puošianti miestus ir, kiek galima spręsti iš konteksto, užsiimanti daugiau religijos negu politikos dalykais.

Polemonidų politika tęsiama šiaurėje, kur ji tampa bendra su trakais (Pantikapėje, sprendžiant iš įrašų, stovi trakų kariai)¹⁶, ir Romoje, kuri Polemono I ir Bosporo neužmiršta. Tiberijui valdant, Antonijos Trifenos vaikai, būsimieji Trakijos ir Bosporo valdovai, Romos imperatorių giminaičiai, Tiberijai-Julijai, auklėjami Romos imperatoriaus dvare, beje, tarp jų žaidimų ir mokyklos draugų ir būsimieji Judėjos karaliai.

Mirdamas Aspurgas Bosporo sostą palieka savo sūnams Mitridatui ir Kočiui (Mitridatas – užuomina į Achemenidų liniją, Kotis – į ryšius su trakais). Tačiau nepaisydamas jokių paveldėjimo teisių, Gajus Kaligula 38 m. į Bosporo sostą Senato nutarimu pasodina Polemoną II (Dionas Kasijus (LIX, 12) jį klaidingai vadina Polemono I sūnumi¹⁷), Polemono I vaikaitį, Antonijos Trifenos sūnų, bet jis susilaukia bosporėnų pasipriešinimo, kaip ir jo tėvas. Imperatorius Klaudijus 41 m. Polemoną II atšaukia ir Bosporą atiduoda valdyti Mitridatui, kilusiam iš Mitridato VI; Polemonui II atitenka dalis Kilikijos provincijos¹⁸. Taigi Polemono ipėdiniui netenka nė dalelės senelio užkariautų žemių, kurias val-

do Pitodoridė, nei Polemono Pontas, o tik nežymi dalis Kilikijos, kuri tikriausiai ir taip priklausė Zenono ir Polemono I giminei. T. y. Polemonas II, užuot gavęs tėvo valdas Bosporą su Pontu, numetamas į politikos pašalę, gauna tai, nuo ko pradėjo Polemonas. Polemono II brolis Kotis tuo metu tikriausiai dar mažametis, nes Tacitas (Ann XII, 15) mini, kad 40 m. jis vis dar buvo jaunuolis.

Vėliau Bosporą valdęs Mitridatas VII mėgina išsilaisvinti iš Romos, tačiau jo brolis Kotis (abu jie Aspurgo sūnūs) jo planus išduoda Klaudijui ir pats tampa Bosporo karaliumi. 61–62 m. Neronas Pontą ir Bosporą paverčia eilinėmis Romos provincijomis, atima teisę kaldinti auksines monetas, o nuo Nerono laikų Bospore jau nuolat stovi Romos garnizonas.

Polemonidai nueina nuo scenos. Bosporo aplinkoje jie nebepasirodo, galbūt jų giminė šlovingus laikus mena Mažosios Azijos užkampiuose, ir tik viena šaka nelabai aiškiai susijusi su Trakija ir ten gali turėti savo atskirą likimą. Bet kuriuo atveju trakų karaliaus žmona ir karalaitė motina – Polemono dukra.

Polemono II likimas mums lieka paslaptis. Įtikina, kad jis, susijęs su Trakija ir su Roma bei jos jaunąja diduomene (augo ir buvo auklėjamas Romoje), į Kilikiją trauktis neturėjo jokio noro. Su Kilikija Polemono II niekas nesiejo, grįžimas į Bosporą vargu ar galėjo būti bent kiek tikėtinas, turint omenyje karčią ir jo paties, ir senelio patirtį. Jo dėdė valdė Armėnija, tėvas ir brolis Trakija, senelė – turtingus Mažosios Azijos miestus ir ištisas provincijas, o jis liko karalius be sosto. Kaligula, matyt, jautęs jaunuoliui simpatiją, buvo žuvęs, Klaudijus į jį žiūrėjo šalta ir abejingai, Neronas po dviejų dešimtmečių panaikino ir Bosporo, ir Ponto savarankiškumą. Bosporas liko ūkiniu Romos priedėliu, kurio archontai buvo mažateisiai Romos vasalai. Būtent tuo laiku, kai Polemonas II pasiekė brandą, Neronas panaikino Ponto ir Bosporo savarankiškumo likučius ir Polemonas II, jau seniai negalėjęs rimtai tikėtis Bosporo, prarado net teorines galimybes kada nors gauti Pontą, senelio palikimą ar Pitodoridės valdas, irgi paverstas ar prijungtas prie provincijų, administruojamų Romos pareigūnų.

Polemonui II liko trys išeitys. Pirmoji – likti Romoje ir gana nerūpestingai gyventi iš pajamų Kilikijos valdose (jei jos jam liko, Kilikijai virtus provincija), juolab Roma jam turėjo būti artima it gimtasis miestas; antroji – dėtis su trakais, kur jis tebebuvo karališko kraujo diduomenės narys, karaliaus sūnus ir karaliaus brolis. Trečioji – Kilikija, su savo provincijos kvapu ir pralaimėjimo kartėliu, reiškianti visų aspiracijų ir siekių paবাга. Nesiryždami spręsti už Polemoną jaunesnįjį, galime tik nuvokti, jog paskutinioji išeitis buvo mažiausiai viliojanti. Dvi pirmosios galėjo teikti kokių nors perspektyvų, gal labiausiai, laikui bėgant, net Roma. Trakijos karalystė 46 m. buvo paversta provincija, ir joje

¹⁶ Golubcova, E. S., *op. cit.*, s. 127 ir t.

¹⁷ Latyšev, V. V., *op. cit.*, s. 107.

¹⁸ *Ibid.*, s. 107.

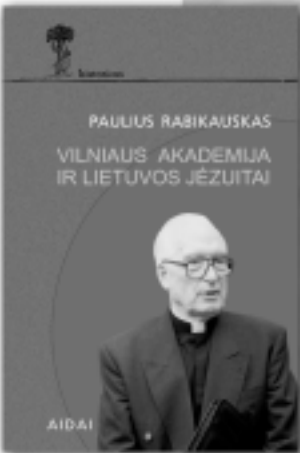
paskutiniųjų karalių giminės atstovai nebuvo reikalingi. Juolab kad Augustas, Tiberijus Rytų karalystes atkakliai vertė eilinėmis Romos provincijomis (Kilikija, Komagena), Gajus Kaligula, rėmėsis Rytų valdovų jėgomis bei įtaka, gražino daug valdų, paverstų provincijomis. Būtent iš Kaligulos Kotisas ir Remetalkas, Trakijos karaliai, gavo Mažąją Armėniją (matyt, kaip senelio Polemono I valdą) ir Trakiją, o Polemonas II, Polemono I vaikaitis, gavo savo tėvo valdytas teritorijas (Dio Cass. LIX, 12, 2). Žinome, kad bosporėnai jį atstūmė, ir Klaudijus, vėl viską gražinęs į senąją Romos administracijos Rytuose stiprinimo vėgą, Polemoną II atšaukė iš Bosporo. Mes nežinome, ar Polemonidai nuo 41–63 m. turėjo dar kokių nors karališkos valdžios liekanų Pontoje, tačiau viską bet kuriuo atveju po Klaudijaus turėjo užbaigti Neronas, 63 m. Ponto ir Bosporą drauge pavertęs provincijomis ir čia pastatęs Romos garnizonus.

Taigi Polemonas, Nerono giminaitis, Romoje augęs ir būsimu karaliumi auklėtas kilmingasis, 63 m. turėjo priežasčių įsiusti ant Nerono, o Neronas – priežasčių tai įtartai. Dėl Polemono II teisių į Bosporo sostą galėjo

vykti įvairių diskusijų ir dar reikėjo imti domėn ten valdžiusią gana populiarią Mitridato dinastiją, tačiau bent jau Polemono Pontoje turėjo būti teisėta Polemono II nuosavybė. Neronas, perėmęs Ponto kaip vientisą Romos provinciją, su visais mums žinomais imperatoriaus įtarumo priepuoliais tapo mirtinai pavojingas Polemonui, o tas, Romos imperijos politinius žaidimus puikiai pažįstantis, nuo mažumės tarp kilmingųjų besisukantis ir Nerono charakterį žinąs, galėjo arba laukti klastingo mirtino imperatoriaus smūgio – arba... arba – bėgti?

„Vienas Romos kunigaikštis vardu Polemonas, kuris buvo Nerono giminaitis, susiruošė su žmona ir vaikais, ir su savo lobiais, ir su pavaldiniais savo, su šiuo kunigaikščiu susirinko 500 kilmingųjų su žmonomis ir vaikais ir su daugeliu žmonių. Ir paėmė su savimi vieną astronomą, ir išplaukė laivais jūra link saulės laidos, norėdami sau rasti žemėje tinkamą vietą kur galėtų gyventi ir gyventi ramiai...“¹⁹

¹⁹ *Polnoje sobranije russkich letopisei*, t. 17: Zapadnorusskije letopisi, Sankt-Peterburg, 1907, s. 228–229, 241–242, 296–297, 263–264.

**VILNIAUS AKADEMIJA
IR LIETUVOS JĖZUITAI**

*Paulius Rabikauskas SJ (1920–1998) –
europinio garso istorikas,
Popiežiškojo Grigaliaus universiteto Romoje vicerektorius,
Bažnyčios istorijos fakulteto ilgametis dekanas,
aktyvus LKMA narys.*

*Antroje Pauliaus Rabikausko studijų rinktinėje – darbai,
skirti Vilniaus akademijai ir Lietuvos jėzuitams.*